

РЕЛИГИОЗНА РЕАЛИЯ *lūstrum* В ЧАСТНИА И ОБЩЕСТВЕНИЯ ЖИВОТ НА ДРЕВНИТЕ РИМЛЯНИ

Александра Димитрова

Abstract: Hauptthema des vorliegenden Artikels ist der altrömische Reinigungs- oder Sühneritus *lūstrum*, der im Licht verschiedener Aspekte erörtert wird. In erster Linie betrachtet man den Begriff auf sprachlicher Ebene: es werden die Unterschiede zwischen den Homographen *lūstrum* und *lūstrum* erklärt, die wichtigsten Erwähnungen des Begriffs in antiken Quellen werden tabellarisch aufgezählt und ebenso werden einige Hypothesen über die Ethymologie herangeführt. Daneben nimmt die Autorin an die Diskussion teil, ob das Reinigungsritual mit Wasser oder mit Feuer durchgeführt worden ist. Sie unterstützt die These, dass das zeremonielle Reinigungsmittel das Feuer sei und untermauert diese Behauptung durch ein Parallel mit der Beschreibung ähnlicher Zeremonie in den sog. Iguvinische Tafeln. Danach beschäftigt sich die Autorin mit der Schilderung des Ritus selbst, soviel er rekonstruierbar ist. Zu diesem Zweck verwendet man sowohl literarische Quellen, als auch antikes Bildmaterial. Aufgrund dieser Quellenforschung unterscheidet man drei großen Typen von *lustra*: militärische, landwirtschaftliche und solche, die den *census* zu beenden haben. Davon lässt sich schlussfolgern, dass *lūstrum* ein weites Anwendungsbereich im Römischen Religionsleben hat und berührt zumal die drei Sphären des altrömischen Bewusstseins: *res divina*, *res publica* und *res privata*.

1. Въведение

Характерният за религиозните практики в Древен Рими сред италиейските племена очистителен обред *lūstrum* се радва на особено дълговечна традиция. Римската литературна традиция го свързва още с времето на цар Сервий Тулий в VI в. пр. Хр. (Liv. 1, 44, 1-2). Също така *lūstrum* многократно е засвидетелстван през целия републикански период от историята на римската държава, както и през времето на принципата и домината. Без съмнение, *lūstrum* принадлежи към ранните и устойчиви римски религиозни практики. Провеждано по време на традиционни календарни празници, преди и по време на бойни действия, след завършване на *census*, ритуалното очистване, означавано от римляните като *lūstrum*, е било интегрална част не само от религиозния живот на *Res publica Romana*, но и от

нейните политически традиции. Подобна взаимовръзка съвсем не е случайна – във времена, в които религиозният и политически живот на общността са били много тясно преплетени и взаимно свързани, валидността на политическите и военни решения и действия е зависела от правилното и точно изпълнение на религиозните практики. От друга страна, свързаният с цялото гражданство или с римските войски очистителен обред *lūstrum* е налагал участието не само на магистрати и жреци, но и на гражданската общност, в нейния цивилен аспект на *cives Romani* или в качеството ѝ на въоръжени войници – *milites*. Така *lūstrum* е обединявал религиозни практики и държавни традиции, мирният граждански живот и военното дело, политическият елит и обикновените граждани, очистването на общността от натрупаната ритуална нечистота и грижата за нейното опазване и укрепване в бъдещето. Тези особености на очистителната практика *lūstrum* налагат комплексен подход към нейното изследване, основан върху античните писмени свидетелства и пораждат стремежа да се открият първоначалните и основни значения на традицията, доколкото това е възможно.

2. Понятието *lūstrum* и производните му в латинските текстове – значение и употреба

2.1. Омографите *lūstrum* – *lūstrum*

Още в класическия латински език съществува двойката омографи *lūstrum, i, n* – *lūstrum, i, n*. Съгласно античните писмени практики, краткостта или дължината на гласните не е била отбелязвана, затова изписването на двете думи е напълно идентично, въпреки че значенията им не си приличат. Основните значения на *lūstrum, i, n* според Oxford Latin Dictionary са: 1. блатисто място, тресавище; 2. (pl.) обиталища на диви зверове, диви и гористи места, пушинаци; 3. (pl.) място на разврат и порок. Според същия речник *lūstrum, i, n* от своя страна означава: 1. очистителна церемония; 2. петгодишният мандат на цензорите; 3. петгодишен период (като цяло); 4. празник провеждан на всяка четвърта или пета година; 5. периодът, който е необходим на небесно тяло да измине цялата си орбита. Преди да се пристъпи към изследване на понятието *lūstrum*, важно е да се вземе предвид съществуването на неговия омограф, за да се избегнат погрешни интерпретации. Смесовото различие между двете думи намира потвърждение и у античните граматичи (Oxford Latin Dictionary, 2000, 1052–1053).

2.2. Антични текстове, в които се употребява понятието *lūstrum* и производните му

Понятието *lūstrum*, в различните си значения, както и свързаните с него думи *lūstro* (“преглеждам обикалям очиствам с жертвоприношение”), *lūstratio* (“обикаляне, очистване с принасяне на очистителна жертва”), *lūstralis* (“очистителен, който става на всеки пет години”) и *lūstricus* (“очистителен, определен за очистване”) са широко употребявани от латинските автори. Честотата, с която тези думи се срещат дори само в авторите-прозаисти илюстрира масовото им използване. Необходимо е уточнението, че много от примерите, особено тези, в които е употребен глаголят *lūstro* не са пряко свързани с очистителните церемонии, извършвани от римските магистрати, военачалници и жреци; глаголят често е бил употребяван със значение “очиствам в най-широк смисъл, а не само в контекста на очистителните обреди на римската религия. С помощта на дигиталния корпус *Thesaurus Linguae Latinae* (TLL – <http://latin.packhum.org/browse>) могат да се открият редица примери за употребата на *lūstrum* и неговите производни в текстовете на следните латински автори прозаисти:

АВТОР	ЕПОХА	ТЕКСТОВЕ
Катон Стари (Cato)	234 – 149 г. пр. Хр.	Agr. 1, 141, 1 - 3.
Сципион Емилиан (Scip. Min.)	185 – 129 г. пр. Хр.	Orat. 1, 22.
Варон (Varr.)	116 – 27 г. пр. Хр.	De Ling. Lat. 5, 153, 2; 6, 11, 1; 6, 14, 9; 6, 22, 5; 6, 34, 6; 6, 87, 3 – 5; 6, 93, 5 - 7.
Цицерон (Cic.)	106 – 43 г. пр. Хр.	Att. 1, 18, 8; 5, 20, 2; 6, 2, 5; Fam. 2, 13, 3; 15, 4, 3; Arat. Pohen. 34, 92; 34, 224; 34, 237; 34, 252; 34, 332; 34, 428; 34, 457; Poet. 6, 14; 31, 2; 34, 44; Div. 1, 77, 3; 1, 102, 8 - 11; Fat. fr. 3; Fin. 2, 115, 1; 5, 87, 10; ND 1, 87, 9; 2, 53, 4 – 7; 2, 53, 12; 2, 106, 2; 2, 161, 9; Off. 1, 57, 2; 2, 49, 11; De Orat. 1, 183, 4; 2, 268, 8 - 9; Rep. 6, 17, 17; Phil. 12, 8, 12; Marc. 1, 6, 1; Tim. 1, 30, 12; 1, 32, 4; Tusc. 2, 22, 11; 4, 44, 14; 5, 79, 3.

Цезар (Caes.)	100 – 44 г. пр. Хр.	Gall. 8, 52, 2; Civ. 1, 56, 5; 2, 75, 1.
Ливий (Liv.)	59 г. пр. Хр. – 17 г. сл. Хр.	1, 28, 2; 1, 44, 2; 3, 3, 9; 3, 18, 11; 3, 22, 1; 3, 22, 4; 3, 24, 10; 3, 29, 9; 3, 31, 2; 5, 31, 7; 9, 19, 2; 9, 34, 20; 10, 9, 14; 10, 47, 2; 21, 62, 7; 23, 35, 5; 24, 43, 4; 27, 33, 9; 27, 36, 6; 29, 37, 5 - 6; 35, 9, 2; 35, 9, 6; 36, 42, 2; 38, 12, 2; 38, 36, 10; 38, 37, 8; 39, 22, 5; 39, 44, 3; 39, 52, 1; 40, 6, 1; 40, 6, 5; 40, 9, 10; 40, 10, 3; 41, 8, 7; 41, 18, 7; 42, 10, 1; 42, 20, 3; 43, 21, 5; 45, 15, 2; 45, 16, 7; Liv. Per. 1, 18; 3, 3; 5, 15; 10, 15; 11, 21; 13, 16; 14, 9; 16, 7; 18, 16; 19, 13; 20, 16 - 17; 27, 11; 29, 51; 41, 11; 46, 10; 47, 4; 54, 3; 56, 7; 59, 12; 60, 8; 63, 2; 98, 4.
Хигин (Hugin.)	64 г. пр. Хр. – 17 г. сл. Хр.	Fab. 31, 8, 2.
Сенека (Sen iun.)	4 – 65 г. сл. Хр.	Ben. 7, 3, 3; Dial. 5, 16, 4.
Валерий Максим (Val. Max.)	първата половина на I в. сл. Хр.	1, 7; 3, 4, 3; 4, 1, 10; 5, 1; 8, 7.
Колумела (Colum.)	4 – 70 г. сл. Хр.	Rust. 2, 2, 21; 2, 10, 363.
Плиний Стари (Plin.)	23 – 79 г. сл. Хр.	NH 2, 122, 6; 2, 168, 9; 6, 129, 4; 8, 106, 9; 8, 161, 3; 10, 19, 6; 10, 35 – 36; 10, 116, 3; 17, 244, 9; 23, 110, 5; 25, 105, 4; 28, 22, 4.
Тацит (Tac.)	56 – 117 г. сл. Хр.	Ann. 11, 25, 22; 12, 4, 11; 13, 24, 5; 15, 26, 10; 16, 2, 7; 16, 4, 1; Hist. 1, 87, 1; 2, 70, 3; 4, 3, 15; 4, 53, 11.
Плиний Млади (Plin. iun.)	61 – 112 г. сл. Хр.	Ep. 8, 20, 3; 9, 37, 2; 13, 4, 1; 15, 1, 2; 29, 2, 1; 81, 1, 3; 82, 6, 1.
Светоний (Suet.)	69 – след 122 г. сл. Хр.	Aug. 27, 5, 2; 97, 1, 3 - 7; Tib. 21, 1, 4; Nero 53, 1, 3; Vit. 9, 1, 6.
Флор (Flor.)	74 – 130 г. сл. Хр.	1, 7, 73; 2, 3, 3.
Фронтон (Fronto)	100 – 170 г. сл. Хр.	1, 15.
Авъл Гелий (Gell.)	125 – 180 г. сл. Хр.	1, 20, 6; 4, 17, 1.
Апулей (Apul.)	125 – 180 г. сл. Хр.	Apul. 22, 31; 47, 21; Met. 3, 2, 14.
Помпониус Порфирион (Pomp. Porph.)	II – III в. сл. Хр.	2, 4, 22.

анонимния автор на <i>Historia Augusta</i> (SHA)	вер. IV в. сл. Хр.	Ant. Phil. 13, 1, 3; Aurelian. 20, 3, 2.
Фест (Fest.)	кр. на IV в. сл. Хр.	154, 53; 210, 24; 261, 59; 289, 26; 339, 16; 352, 23 - 24; 352, 60.
Сервий (Serv.)	IV – V в. сл. Хр.	1, 135, 11; 1, 283, 4 - 6; 1, 431, 7; 1, 546, 6; 1, 607, 5 - 6; 3, 279, 1 - 2; 3, 279, 11; 3, 279, 15 - 17; 3, 283, 4; 3, 387, 2; 3, 443, 5; 3, 647, 1 - 3; 4, 6, 5 - 6; 4, 7, 7; 5, 113, 3; 5, 504, 1; 6, 229, 4 - 5; 8, 152, 2; 8, 183, 10 - 15; 9, 481, 3; 11, 834, 2; 12, 476, 1.

Свидетелства за *lustrum* във войската могат да се намерят в текстове на Cic. Att. 5, 20, 2; Cic. Fam. 15, 4, 3; Cic. Div. 1, 77, 3; Caes. Gall. 8, 52, 2; Caes. Civ. 1, 56, 5; 2, 75, 1; Liv. 3, 22, 4; 23, 35, 5; 38, 12, 2; 38, 37, 8; 40, 6, 1; 41, 18, 7; Tac. Ann. 15, 26, 10; Suet. Vit. 9, 1, 6, докато *lustrum* на флотата е засвидетелстван в Liv. 36, 42, 2. Не са малко на брой и пасажите, в които се среща изразът *lustrum condere* във връзка с провеждането на ценза: Scip. Min. Orat. 1, 22, Varr. De Ling. Lat. 6, 87, 5; Cic. De Orat. 1, 183, 4; Liv. 10, 9, 14; 10, 47, 2; 27, 36, 6; 29, 37, 6; 35, 9, 2; 38, 36, 10; 42, 10, 1; Liv. Per. 10, 15; 11, 21; 13, 16; 18, 16; 59, 12; Val. Max. 3, 4, 3; 4, 1, 10; Fest. 154, 53.

2.3. Понятието *lūstrum condere* – етимологии, хипотези и аргументи

Преди да се премине към коментар на значението на *lūstrum condere*, необходимо е да се направи опит за приблизителната датировка на възникването на тази фраза. Основният спор в тази връзка е дали *lūstrum condere* е автентична сакрална формула или късна добавка на антикварите. Според аргументите на Огилви (Ogilvie, 1961, 31), опиращи се най-вече на пасажи у Варон, Фест и Цицерон, изразът трябва да е възникнал и да се е употребявал в религиозен контекст преди III в. пр. Хр., най-вероятно още в V в. пр. Хр.

Паралелно с *lūstrum condere* в античните текстове е засвидетелстван и подобният на него израз *lūstrum facere* – срещаме го във фастите, в *Res gestae Divi Augusti* и в Молитвата към бог Марс, която Катон Стари помества в трактата си “*За земеделието*”. Отново според Огилви (Ogilvie, 1961, 31), *lūstrum condere* и *lūstrum facere* не са равнозначни изрази – *lūstrum facere* е по-широко понятие, което

се използва за всякакви процедури и ритуали свързани с очистване, докато *lūstrum condere* е специфично ограничен до цензовата церемония, т.е. фразата възхожда към възникването на ценза като институция в Рим. При това, Огилви защитава тезата, че *lūstrum condere* не е обобщаващ термин за цялата религиозна церемония, завършваща ценза, а обозначава само един етап от нея – най-важният, заключителен ритуал. За да аргументира този извод, авторът привежда пасажите от Цицерон и Варон.

Във всеки случай, както и да се определи относителната “възраст” на израза *lūstrum condere*, за неговото коректно интерпретиране е необходимо да се издирят, доколкото е възможно, първоначалните значения на *lūstrum* и на *condere*. Значението на *condere* не буди противоречия. Формиран от две съставки *con* и *dere* (от *dare*) глаголът изначално е означавал “събирам на едно място, съставям. Оттам вторично са се развили и значенията “събирам на скрито място, складирам заравям. По този въпрос са съгласни и древните етимолози. Дериватните значения на *condere* запазват основната идея за обединяване на отделни елементи на едно място.

Две са основните модерни интерпретации на значението на *condere* в *lūstrum condere*. Първата обяснява *lūstrum condere* като *lūstrum finire*. При тази идентификация Иделер обяснява *lūstrum condere* като ритуално завършване на петгодишния цензов период (Ogilvie, 1961, 32). Пидерат превежда израза като “да се извърши акта на луструма, за да се завърши ценза” (Ogilvie, 1961, 32), а Нимайер като: “да се завърши ценза с извършването на акта на луструма.” (Ogilvie, 1961, 32) Съгласно другата интерпретация *condere* в словосъчетанието *lūstrum condere* би трябвало да се разбира като *lūstrum instituere*. Според Момзен *lūstrum condere* следва да се разбира като “*lūstro rem publicam in proximum lūstrum condere* = чрез луструма държавата да се преоснове до следващия луструм” (Ogilvie, 1961, 32) Тази теза не намира широк прием сред изследователите. Още Лойце посочва, че цензорите не са преосновавали града и техните дейности няма как да бъдат интерпретирани като обединяване на разпръснати елементи (Ogilvie, 1961, 32). Лойце собствено разбира *lūstrum* като период от време и в този дух предлага разчитане на *lūstrum condere* в смисъла на “установяване на петгодишен период.”

От друга страна *lūstrum* поставя много проблеми. Суфиксът *(s)-tro-m* като цяло не буди спорове сред специалистите. Отдавна е убедително доказано, че той е еквивалентът в среден род на суфикса *-tor* за *nomina agentis*. Проблемът с интерпретирането на *lūstrum* е тясно преплетен със споровете относно етимологията на думата. По въпроса съществуват множество хипотези. Според Ваничек *lūstrum* произхожда от глагола *lauere* (“измивам”) (Ogilvie, 1961, 33). Подобно етимологизиране обаче не издържа критика, тъй като в този случай производното на *lauere* би трябвало да е не *lūstrum*, а *laustrum*. Според Дойбнер пък *lūstrum* би трябвало да идва от *luere* (“измивам”) и да означава *Reinigungsmittel* (“ночистващо средство”) (Ogilvie, 1961, 33). Важно е да се отбележи, че той отрича да съществува разлика между *lūstrum* и *lūstrum*. На тази основа той твърди, че водата, която се използва за измиване и ритуално почистване ръцете на жертвопринасящия става нечиста и трябва да бъде изхвърлена, предполага се чрез погребването ѝ. В този ред на мисли, интерпретацията на *lūstrum condere* трябва да бъде “погребване на очистващото средство”. Съществен недостатък на тази хипотеза е, че няма никакви сведения за ритуално “погребване” на омърсена вода в римска среда.

Трета възможна етимология на *lūstrum* е от незасвидетелствания корен **leuk-*. В този случай първоначалната форма на думата би била **loucstrom* и би трябвало да носи значение, свързано с идеята за светлина, осветяване, блясък (срв. с *luceo*, *illustris*, гр. *λευσσω*). Трудностите, свързани с извеждането на *lūstrum* от който и да е глагол, започващ с *lū-* са накарали Ото да търси етимологията му в съвсем различна посока. Той отбелязва, че *lustrare* има две отделни групи значения: 1. осветявам виждам проверявам 2. обикалям обхождам заобикалям с процесия. Според него, тези две групи значения имат общ произход, концентриран около идеята за преглед, инспекция-парад или събиране на хора. Ото изтъква, че основното събитие в ценза е прегледът на класите и центуриите на Марсово поле. Според Ото това е *lustratio* съпроводено по съвпадение с религиозна церемония. По този начин, твърди той, от изначално политическото значение на *lūstrum* – *lustrare* вторично се е развило и религиозното значение очистване – очиствам Според Ото, *lūstrum condere* означавало да се оставят на съхранение записите от прегледа

(т.е. цензовите списъци) в Ерариума (Ogilvie, 1961, 33). Съществена слабост на подобна интерпретация обаче е отреждането на второстепенна роля на религиозния аспект на *lūstrum* – *lustrare*, което съотнесено към историческия контекст на възникване на тази практика, изглежда немислимо. Още по-слабо вероятна изглежда интерпретацията на Кох, който се заема да доразвие идеите на Ото. Той е напълно убеден, че *lūstrum* идва от **√leuk-*, което означава “нещо, което блести, свету”. Оттам изказва мнението, че церемонията на *lustratio* е култова имитация на слънчевото движение, чиято цел е осигуряването на благоприятното продължаване на това движение в бъдещето (Ogilvie, 1961, 34). Към същия кръг от интерпретации принадлежи и тази на Шабо, според която *lūstrum condere* представлявало факелно шествие, което обикаляло събраното множество (Ogilvie, 1961, 34). Съществена слабост на хипотезите на Кох и Шабо е фактът, че в римската традиция няма засвидетелстван лустрационен ритуал, посветен на Слънцето или на друго небесно тяло. Изначално всички тези обреди са били посветени на Марс.

Главният проблем при етимологизиването на *lūstrum* винаги е бил, че докато *u* в *lū-strum* е дълго, в *lūo* и *λύω* е кратко. Въпреки това, посочва Огилви, промяната на коренната гласна не е била непознат феномен (Ogilvie, 1961, 35). Според него няма пречки произхода на *lūstrum* да се изведе от **√lu-*. Съгласно тази етимология *lūstrum* би следвало да означава нещо което разхлабва – освобождаващ, почистващ агент. Оттам и *lūstrum condere* трябва да се разбира като съхранявам освобождаващ, почистващ агент. В тази връзка съществува вариант на теорията на Ото, според който тъй като най-важното задължение на цензорите е преброяването и класификацията на членовете на обществото, *lūstrum condere* означава самото съставяне на граждански списък в смисъл, че списъкът може да се приеме като инструмент на почистването, доколкото неговото съставяне включва прогонването на чуждите елементи. В подкрепа на това твърдение се привежда и ритуалното прогонване на чужденците, описано в Игувинските таблици. Все пак отбелязва Огилви, не е естествено самият цензов списък да се възприема като почистващ агент. Той е по-скоро предпоставка за почистването (Ogilvie, 1961, 35).

Съгласно теорията, създадена от Узенер и доразвита от Лате, като почистващ агент (*lūstrum*) следва да се мисли самото жертвено

животно, част от което, според тях, било погребвано в земята (Ogilvie, 1961, 35). Такава практика не е засвидетелствана в изворите, но авторите на тази хипотеза правят аналогия с хвърлянето на част от жертвата в морето при *lustratio classis*. Както забелязва Огилви, този акт едва ли има нещо общо с предполагаема ритуална нечистота на самата жертва. Актът би следвало да се тълкува по-скоро като жест на внимание към морските богове, израз на желанието за приобщаването им към *pax deorum*, тъй като от тяхното благоразположение зависи съдбата на флота. Друг съществен недостатък на теорията на Лате е, че той допуска *a priori*, че всички видове *lūstrum* произхождат от *lustratio exercitus* и са негови установени в календара варианти. Огилви се противопоставя убедително на подобна интерпретация, позовавайки се на иконографски материал. Според Огилви *lustratio exercitus* и цензовата церемония, включваща *lūstrum condere*, са различни в същността си очистителни церемонии.

Тъй като данните в литературните източници за протичането на *lustratio populi* са твърде оскъдни, Огилви се опира в аргументацията си на текстовете от Игувинските таблици. Те съдържат едно кратко и едно подробно описание на *lustratio* на Физийския хълм (аналог на римския *amburbium*) и на лустрацията на народа на Игувиум, чиито единствен еквивалент е церемонията, извършвана от цензорите. Само лустрацията на народа съдържа обявяване на прогонването на чужденците, клетви срещу враговете на Игувиум и указания за трикратно обикаляне в процесия с жертвите (както в римския ритуал). Една особена разлика заслужава специално внимание: в лустрацията на Физийския хълм се принася жертва пред три от градските порти на Игувиум: Требуланската, Тесенеканската и Вейската. При всяка от тях има отделни олтари, на които се разпалват отделни огънове. В лустрацията на народа има само един огън, който се поставя в преносим носител. Важен и уникален елемент в умбрийския ритуал е, че жертвопринасящият слага огън в съда, който носи огъня. След това огънят се носи наоколо в процесия. Дали в цензовата церемония процесията около гражданите е включвала огън в добавка към трите жертвени животни, не може нито да бъде отречено, нито да бъде потвърдено, но аналогията с умбрийския ритуал е в негова полза, посочва Огилви (Ogilvie, 1961, 38–39). *Lūstrum condere*, според него, може да означава един от двата ритуални акта – поставянето

на огъня в съд преди процесията или окончателното приемане на огъня при олтара. Вероятността второто да е актът, който е наречен *lūstrum condere*, се поддържа иконографски и от един стих на Вергилий. Подобно внимание към правилното поддържане на огъня се разкрива и от ежегодното възобновяване на огъня в храма на Веста. От почистващ агент, т.е. огън, *lūstrum* започнал да означава най-точно почистване. От това значение се развиват производните и по-малко технически изрази *lūstrum facere* и *lūstrum mittere* и глагола *lustrō* със своето съществително *lustratio*. Процесията около гражданската общност с жертвени животни и почистващ огън имала двойна функция – да очисти и да предпази римския народ (Ogilvie, 1961, 39).

3. Разновидности на *lūstrum*

По традиция *lūstrum* се свързва най-вече с церемонията, обозначаваща завършване на ценза с определени ритуали, свързани с римската войска. В действителност, *lūstrum* в смисъл на очистителен ритуал има много повече разновидности. На ритуално почистване подлежат всички важни за римската общност хора, места или предмети – границите на Града и на частния имот, войската преди започване и след приключване на сезона на военните кампании, дори бойните коне, тръби и оръжия. При наличие на определени обезпокоителни знамения сенатът може да постанови и извънредно провеждане на *lūstrum*, стига това да е целесъобразно с оглед на главната функция на очистителния ритуал – поддържане на *pax deorum* като гаранция за благоденствието на *res publica romana* като цяло и на всеки един неин гражданин в частност. В изворите са засвидетелствани над десет наименования на различни очистителни практики (разнообразни варианти на *lūstrum* и *lustratio*). Те могат да се отнесат към четири основни групи: 1. календарно фиксирани ежегодни очистителни обреди; 2. земеделски очистителни обреди; 3. очистителни обреди извършвани в римската войска и 4. *lūstrum* като ритуал, завършващ ценза на римския народ. Важно е да се отбележи, че между календарно фиксираните очистителни обреди и тези, свързани със земеделието и военното дело не винаги може да се сложи ясно разграничение, тъй като някои военни и някои земеделски почистващи ритуали са и календарно фиксирани, а определени ежегодни празници имат изначално земеделски или военен характер. Направеното групиране цели прегледност на изложението, но запазва условен характер.

3.1. Календарни празници с очистителен обред

Ежегодни очистителни ритуали маркират два много важни момента от римския празничен календар: началото на пролетта (когато започват военните походи и земеделския сезон) и настъпването на есента (когато приключват военните кампании и активният земеделски труд). Годишните празници, включващи *lūstrum* се провеждат в аналогична последователност през февруари – март (някои се повтарят и през май – юни) и октомври. До голяма степен ежегодните лустрации имат пролетно и есенно съответствие.

Първият за годината празник от този тип е *amburbium*. Чества се на 2 февруари и се състои в ритуално обикаляне на помериума на град Рим заедно с трите жертвени животни, нужни за лустрационния ритуал – прасе, овен и бик (Wissowa, 1902, 130). По този начин, според римските религиозни представи, градът едновременно се очиства и защитава. Празникът завършва с принасяне в жертва на прасе (*sus*), овен (*ovis*) и бик (*taurus*) – *suovetaurilia*. Този тип жертвоприношение винаги съпътства церемониите на *lūstrum*.

Следващият очистителен празник в римския календар е *Equirria* – ритуално очистване на бойните коне в Рим преди започването на военния сезон. Провежда се на 27 февруари или на 14 март (Der Neue Pauly, B. 6, 2000, 161).

Тясно свързан с военните очистителни обреди е и празникът, посветен на лустрация на бойните тръби – *tubilustrium*, който се провежда на два пъти – на 23 март в чест на Марс и на 23 май в чест на Вулкан. Удвояването на празника не е намерило задоволително обяснение сред изследвачите. По време на церемонията бойните тръби се почистват в т.нар. *Atrium Sutorium* (Varr, De Ling. Lat, 6, 14). Много е вероятно тубилустриумът, провеждан на 23 март, да е бил и празник на официалното свикване на римската наборна войска (Der Neue Pauly, B. 12/1, 2000, 889).

На 17, 19 и 20 май или на 27, 29 и 30 май се провежда лустрационен празник силно подобен на споменатия *amburbium*. Това е *ambarvalia*, чието име се превежда буквално като “обиколка около земеделската земя”. По същество *ambarvalia* представлява земеделски очистителен ритуал, при който се извършва обхождане на свещените граници на *ager romanus*. Почетно място в обиколната процесия заемат прасето, овена и бика, които в края на ритуала се

жертват на божеството – *suovetaurilia*. Този вид *lūstrum* има за цел да обезпечи благополучното узряване на реколтата и да защити границите на *ager romanus* от врагове (Der Neue Pauly, B. 1, 2000, 577).

На 15 октомври се провежда есенният еквивалент на *equirria* – празникът *equus october*, при който след края на военните походи на бог Марс се принася в жертва победоносният боен кон на *flamen Martialis*. Според Висова, смисълът на празника е двоен: от една страна се изразява благодарност към божеството за победите, завоювани през изминалия сезон, а от друга – войската се очиства от ритуалната си омърсеност вследствие проливането на кръв (Wissowa, 1902, 131). След жертвопринасянето на коня за главата му, по традиция, се съревновават живеещите край *via Sacra* и жителите на квартал Субура.

Последната церемония, очертаваща приключването на военните кампании, е провежданият на 19 октомври *armilustrium* – ритуално очистване на оръжията от пролятата в битките кръв (Wissowa, 1902, 131).

3.2. Земеделски очистителни обреди

Паралелно с календарно фиксираните общонародни земеделски празници, в които има *lūstrum*, всеки стопанин на обработваеми земи извършва очистителни церемонии, отнасящи се до собствените му имоти. На Катон Стари дължим ценни сведения относно това как би следвало да се извършват тези частни земеделски лустрации (Cato, De agr. 141). Границите на имота трябва да бъдат ритуално обходени заедно с животните – участници в суоветаурилията. Особено тук е, че животните трябва да бъдат сукалчета – прасенце, агне и теле. По време на церемониалната обиколка се произнася специална сакрална формула. След това се отправя тържествена молитва, чийто адресат е *Mars Pater*, но Катон пояснява, че молитвата се отправя също към Янус и Юпитер. В молитвата божеството се призовава като защитник на имота от болести, неплодие, разрушение и вредоносни влияния. След това стопанинът моли бога да му даде добра реколта и да приеме жертвата. В случай, че знаменията не са благоприятни, Катон препоръчва пълно или частично повтаряне на жертвоприношението и омилоствивяващи молитви. Следва пълният текст на молитвата, придружен с превод на автора:

Cato Maior, De Agricultura, 141, 1-4

(1) Agrum lustrare sic oportet: impera suovetaurilia circumagi:

“Cum divis volentibus quodque bene eveniat, mando tibi, Mani, uti illace suovetaurilia fundum agrum terramque team, quota àx parte sive circumagi sive circumferenda censeas, uti cures lustrare.”

(2) Iannum Iovemque vino praefamino, sic dicit:

“Mars pater, te precor quaesoque, ut sies volens propitius mihi domo familiaeque nostrae quouis rei ergo agrum terram fundumque meum suovetaurilita circumagi iussi; uti tu morbos visos invisosque, viduertatem vastitudinemque, calamitates intemperiasque prohibessis defendas averruncesque, utique to fruges, frumenta. vineta virgultaque grandire beneque evenire siris. (3) Pastores pecuaque salva servassis duisque bonam salutem valetudinemque mihi domo familiaeque nostrae. Harunce rerum ergo, fundi terrae agrique mei lustrandi lustrique faciendi

ergo, sicuti dixi, macte hisce suovetaurilibus lactentibus immolandis esto. Mars pater, eiusdem rei ergo, macte hisce suovetaurilibus lactentibus esto.”

(4) Item cultro facito struem et fertum uti adsiet; inde obmoveto. Ubi porcum immolabis, agnum vitulumque, sic oportet:

“Eiusque rei ergo macte suovetauribilis immolandis esto.”

Si minus in omnis litabit, sic verba concipito “Mars pater, si quid tibi in

(1) Земята трябва да се очисти така: нареди да се обходи по границите с жертвени свиня, овца и бик.

“Ако се нрави на боговете и ако завърши благополучно, обръщам се към теб, Маний, за да се погрижиш да бъде очистена моята почва, поле, земя с тази суоветаурилия като смяташ било, че е обиколила, било, че е прекарана.”

(2) След като си възлял вино на Янус и Юпитер, кажи така:

“Татко Марс, моля те и те умолявам да бъдеш благоразположен и благоклонен към мен, дома и нашата фамилия, заради което наредих да се обхоят по границите моето поле, земя, почва с жертвени свиня, овца и бик за да възприаш, защитаваш и предпазваш от болест видима и невидима, от опустяване и опустошаване, от щети и бедствия; за да направиш така, че плодовете, реколтата, лозите и овошките да нарастват и земеделския сезон да завърши благополучно. (3) Да запазиш здрави пастирите и добитъка и да дадеш добро здраве и крепкост на мен, на дома и на нашата фамилия. Заради тези именно неща, да бъдат очистени почвата, земята и полето, ще бъде направено очистване, както казах, приеми благосклонно

прасенце, агне и теле – сукалчета, които ще бъдат жертвани. Татко Марс, по същата причина, приеми благосклонно прасенце, агне и теле сукалчета.”

(4) Също се погрижи да има при ножа обредно печиво и обреден сладкиш;

illisce suovitautilibus lactentibus neque satisfactum est, te hisce suovitautilibus piaculo.” Si uno duobusve dubitabit, sic verba concipito: “*Mars pater, quod tibi illoc porco neque satisfactum est, te hoc porco piaculo.*”

после ги жертвай. Когато принасяш в жертва прасенцето, агнето и телето, трябва да казваш така:

“*Заради тези именно неща приеми суоветаурилия, която ще бъде жертвопринесена.*”

Ако има нещо нередно при жертвите, започни с тези думи:

“*Татко Марс, ако нещо в тази жертва от прасенце, агне и теле – сукалчета не те е удовлетворило, приеми прасенцето, агнето и телето като изкупителна жертва.*” Ако се колебаеш за едно или друго, произнеси тези думи: “*Татко Марс, понеже онова прасенце не те удовлетвори, това прасенце приеми за изкупителна жертва.*”

3.3. Очистителни обреди в римската войска

Римската практика познава и *lūstrum* на войската (*lustratio exercitus*) или част от нея, провеждан извън календарните празници, под ръководството на военачалника. От запазените релефи от арката в Суса (дн. Италия), издигната по времето на Август (виж обр. 2), както и от Арката на Константин изобразяват кръгова процесия около армията, в която участват и тръбачи. Върху релефите ясно се вижда, че *lustratio exercitus* включва и *suovetaurilia* (Ogilvie, 1961, 36). Най-логично е корените на *lustratio classis*, като разновидност на *lustratio exercitus*, да се търсят във времето когато Рим се оформя и като военноморска сила в средата на III в. пр. Хр. Не разполагаме с детайлно описание на тази церемония, но с известна сигурност можем да твърдим че замисълът ѝ е подобен на този на *lustratio exercitus* – ритуално очистване на войската и осигуряване на бъдеща победа.

3.4. *Census* и *lūstrum* по литературни извори и изобразителен материал. Паралели с ритуала от Игувинските таблици

Освен в земеделски и военни празници *lūstrum* е ключов ритуал и в провеждането на ценза на римския народ – традиционното преб-

рояване на гражданите с оценка на имуществото им провеждано веднъж на всеки пет години (Astin, 1982). Този вид *lūstrum* е заключителният и най-тържествен етап от цензовата церемония и се отнася за цялата гражданска общност, а не само за войската или част от нея. Описание на протичането на цензовата церемония с прилежащия ѝ *lūstrum* дават Марк Теренций Варон Реатински (Varr, De Ling. Lat, 6, 86–87) и Тит Ливий (Liv. 1, 44, 1–2). Според Варон Реатински, който се позовава на *tabula censoria*, предполагаем списък с инструкции за правилното провеждане на ценза, целият процес протича в следния порядък най-напред цензорите отиват в *templum* в нощта преди ценза, където извършват ауспиции. В случай, че знаменията са благоприятни, глашатаят (*praeco*) трябва двукратно да призове народа – първият път от свещения участък втория път – от крепостните стени. По изгрев слънце, цензорите, останалите магистрати и писарите следва да се явят увенчани с мирта и намазани с благовоения. Сред поканените на церемонията магистрати са също така преторите и плебейските трибуни. Когато всички поканени се съберат на определеното място, цензорите определят чрез жребий кой от двамата ще ръководи цензовата церемония и ще извърши луструма.

Разказът на Ливий е по-беден на конкретна информация относно етапите, в които протича церемонията. Той описва как цар Сервий Тулий решил да проведе първия ценз в римската история. За тази цел издал нарочни закони, които заплашвали неявилите се с особено строги наказания. След преброяването и класифицирането на римското население по имуществен признак царят извършил *suovetaurilia*. Този разказ е твърде схематичен и не обогатява много дадените от Варон сведения.

За сметка на това, иконографията на цензовата церемония дава възможност за допълнителен поглед към проблематиката. Т. нар. олтар на Гней Домиций Ахенобарб се състои от четири релефа. Три от тях днес се намират в Мюнхен. Те съдържат изображения на морски божества. Четвъртият релеф, който понастоящем се съхранява в Лувъра, изобразява сцена със *suovetaurilia*. Няма основания, нито в самия релеф, нито в литературните текстове, паметникът да се свързва със семейството на Домициите, подчертава Огилви. Датировката на монумента може да бъде установена само в широки граници. Формата на тогата, носена от главните фигури се приема, че

насочва към дата между 70 г. и 30 г. пр. Хр. (виж обр. 1) Централен епизод в интересувания ни релеф е процесията на жертвените животни – прасе, овен и бик придружавани от прислужници, които пристъпват отдясно на олтара в средата на релефа. От дясната страна на олтара е жертвопринасящият, облечен в тога, докато отляво стои висок облечен в броня воин, който се идентифицира с бог Марс. Централният епизод е фланкиран от две други сцени. В левия край седнала фигура, облечена в тога, пише на табличка с купчина таблички в краката си, а срещу него има три фигури в тоги. Изглежда седналият записва някакви детайли относно трите фигури. От десния край има двама войници с дълги щитове и конник, който държи главата на своя кон. Седналата фигура с табличките по всяка вероятност е цензор по време на ценз. Военните фигури символизират събранието на римския народ по класи и центурии (Ogilvie, 1961, 37).

Допълнителен поглед върху *lustrum*-обредите в Рим би могла да предложи една, макар и предпазлива аналогия с очистителните обреди, описани в Игувинските таблици. Записаните върху бронзови плочи умбрийски богослужебни текстове се датират в периода III - I в. пр. Хр. и са открити в италиятския град Игувиум (дн. Губио). Таблици VI и VII съдържат описание на три различни очистителни обреди (http://en.wikipedia.org/wiki/Iguvine_Tablets - 20. 02. 2014). Един от тях е бил регулярно извършван на Физийския хълм, където е била разположена главната крепост на Игувиум. Друг очистителен обред се е отнасял за цялото гражданство на Игувиум. Правят впечатление редица прилики между ритуалите в Игувиум и римските религиозни практики. И в двата града се извършват гадания преди започването на ритуала, в Игувиум също както и в Рим се принася в жертва свиня, с тази разлика, че в умбрийския текст се предписва жертване на бременни животни. Игувинските таблици, по подобие на римската традиция, предвиждат жертвоприношение на бик. Както и в *lustratio agri*, описано от Катон (Cato, De agr. 141), в умбрийския ритуал се препоръчва жертвопринасяне на млади животни. Особеност на очистяването в Игувиум е ритуалното прогонване на чужденците, което под една или друга форма, би могло да се предположи и за римския обред, без да може категорично да се докаже. Друг важен момент от умбрийския ритуал е процесия с очистителен огън и жертвени животни. Обиколната процесия с жертвените животни има ясен аналог в римския обред на *lustratio exercitus*.

Друг съществен проблем свързан с провеждането на *lūstrum* като завършек на ценза, е въпросът за незавършените цензове. В представите на римския политически елит всеки цензорски мандат, който не е завършил с *lūstrum*, се приема за незавършен или най-малко за неправилно завършен. Без да налага формални санкции на цензорите, които, по една или друга причина, не са завършвали мандата си с ценз и *lūstrum*, римският сенат е гледал на тези цензорски колегии като на магистрати, които не са изпълнили своите най-важни административни и религиозни задължения. Незавършени са оставали и цензорските мандати, по време на които е умирали един от двамата цензори. Тъй като, според литературната традиция, в навечерието на завземането на Рим от галите, един от двамата цензори умира, на негово място е избран цензор суфект, чието извънредно избирание впоследствие е прието за злокобна поличба, установява се практиката при смърт на единия от цензорите, колегата му автоматично да подава оставка. Затова цензорски мандати, прекъснати от смъртта на цензор, по правило остават без извършен ценз и *lūstrum*. По същата причина, броят на цензорските двойки не съвпада с броя на извършените от цензори *lūstrum*-обреди. Така например, в 365 г. пр. Хр., по време на епидемия, умира единият от цензорите и цензорският мандат завършва без ценз и луструм (Liv. 7, 1, 7–8). По същия начин остава незавършен цензорският мандат в 213 г. пр. Хр. поради смъртта на цензора Публий Фурий (Liv. 24, 43, 1–4).

4. Заключение

Настоящият, съвсем кратък преглед на основните източници на информация за очистителния обред *lūstrum* и неговите разновидности, показва неговата голяма устойчивост и установено място в римския религиозен живот. Изпълняван още от незапомнени времена, в рамките на рода и дома, очистителният обред твърде рано става неразделна част и от общоримските религиозни практики. Мислена като дом на всички римляни, римската държава също се нуждае от редовно изпълнение на очистителни ритуали, които стават част както от редовни календарни празници, така и от институцията на ценза. Честото, на практика ежегодно, водене на войни в ранен Рим също налага редовно извършване на очистващи ритуали за войската. Така римският *lūstrum* се превръща в едно от свързващите звена между *res privata*, *res publica* и *res divina*.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Astin 1982:** Astin, Alan E. *The Censorship of the Roman Republic: Frequency and Regularity*. IN: *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 31, 1982, pp. 174–187.
2. **Der Neue Pauly:** Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike, Stuttgart Weimar, 2000.
3. **Ogilvie 1961:** Ogilvie, R. M. *Lustrum condere*. IN: *The Journal of Roman Studies*, Vol. 51, 1961, pp. 31–39.
4. **Oxford Latin Dictionary:** Oxford Latin Dictionary, Oxford, 2000.
5. **Wissowa 1902:** Wissowa, Georg *Religion und Kultus der Römer*, München, 1902.

ИЛЮСТРАЦИИ

Обр. 1. Олтар на Домиций Ахенобарб – I в. пр. Хр.
<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Suovetaurilia.jpg>

Обр. 2. Триумфална арка на Октавиан Август от Суса – края на I в. пр. Хр.
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/64/Augustan_Arch,_Susa.JPG

Обр. 3. Траянова колона, сцена 10 – suovetaurilia – началото на II в.
[http://en.wikipedia.org/wiki/File:010_Conrad_Cichorius,
_Die_Reliefs_der_Traianssäule,_Tafel_X.jpg](http://en.wikipedia.org/wiki/File:010_Conrad_Cichorius,_Die_Reliefs_der_Traianssäule,_Tafel_X.jpg)